

ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРАЇНИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

О.М. Чумаченко, А.А. Висідалко, А.В. Дзюбенко

Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
e-mail: anchumachenko@ukr.net; ORCID: 0000-0002-1560-5518
e-mail: anastasia.visidaiko@gmail.com
e-mail: coollanastasia@gmail.com

Сьогодні спостерігається тенденція до погіршення якості ґрунтів: зниження рівня гумусу, підвищення їх кислотності, погіршення балансу поживних речовин у ґрунтах тощо. Тому, перехід до органічного виробництва є однією з необхідних умов для покращення якісного стану сільськогосподарських угідь і вирішення проблем раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу.

У статті розглянуто особливості вирощування органічної продукції товаровиробниками в умовах оренди земель сільськогосподарського призначення, що сприяє створенню оптимального середовища для розвитку органічного руху та забезпечує продовольчу безпеку населення. Розкрито основні тенденції розвитку органічного агровиробництва в європейських країнах, як альтернативну модель ведення сільського господарства у контексті поліпшення якості природної родючості ґрунтів, розширення виробництва органічної продукції для повноцінного і безпечної здорового харчування людей та збереження довкілля. Проаналізовано поточний стан органічного виробництва та визначено перспективи його розвитку в країнах Європейського Союзу. Порівняльний аналіз темпів змін кількості іноземних сертифікованих органічних підприємств за досліджуваній період показав, що їхня чисельність зростає майже в сім разів, а показник середнього розміру органічного господарства стрімко знизився більш як утричі.

Досліджено ставлення сільськогосподарських підприємств до органічної продукції. Перехід сільськогосподарських товаровиробників на органічні методи господарювання можливий лише за умов усвідомлення переваг органічного виробництва порівняно з традиційним. Тому питання підвищення ефективності виробництва органічної продукції залишаються актуальними і потребують подальших досліджень.

Також розглянуто проблеми, які в умовах реформування земельних відносин стримують розвиток органічного виробництва. Розглянуто питання ефективного використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення аграрних підприємств. Проаналізовано проблеми впливу економічного та екологічного характеру на земельно-ресурсний потенціал, чинники, які негативно впливають на якість і родючість землі. Встановлено, що подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення можливостей використання світового досвіду органічного землеробства для розробки комплексних програм із метою стимулювання тих сфер і напрямів аграрної діяльності, які розвиваються на міжнародному рівні й забезпечують споживчі потреби населення і захист та відновлення навколишнього природного середовища.

Ключові слова: органічне виробництво, земельний потенціал, землекористування, Європейський Союз, продовольча безпека, ґрунт.

ВСТУП

У сучасних економічних умовах стала об'єктивна необхідність перейти на інтенсивні методи господарювання з широким використанням засобів хімічного захисту та проведення меліорації земель. Інтенсивні технології землеробства призвели до ряду негативних процесів: роз-

витку ерозійних явищ, погіршення ґрунтової структури, хімічного забруднення ґрунтів, водойм та сільськогосподарської продукції. Погіршення екологічних умов функціонування агросистем зумовили стійке накопичення дестабілізуючих чинників, що негативно впливають на об'єкти довкілля та здоров'я людей. Сучасна інтенсифікація сільськогосподарського виробництва чинить тиск на земельно-ресурсний

потенціал територій, раціональне природо-користування передбачає впровадження нових оптимізованих прийомів у землекористуванні, які будуть зберігати та відновлювати ґрунтовий покрив, покращувати й примножувати природне біорізноманіття. На сьогодні органічне землеробство є одним із способів інтенсифікації сільського господарства при високій екологічній стійкості агроландшафтів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання використання земельно-ресурсного потенціалу сучасних землекористувачів розглянуто у публікаціях вітчизняних та зарубіжних науковців. Особливої уваги заслуговують роботи Н.М. Головченко, О.Б. Кузьменко, О.В. Шубравської, О.М. Яценко [1–4]. У праці [5] висвітлено роль та місце органічного землеробства в реалізації основних положень сталого розвитку як умови євроінтеграції й продовольчої безпеки України. Однак проведений нами аналіз наукових праць із питань органічного виробництва засвідчив, що ця сфера виробництва, попри наявний вагомий потенціал, ще не набула потужного розвитку в Україні. Це зумовлює необхідність продовження наукових досліджень, спрямованих на розробку концептуальних основ органік-орієнтованої моделі розвитку аграрного сектору економіки України.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

У дослідженні використані дані Державної служби статистики, матеріали із офіційного веб-сайту Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, нормативно-правові акти, бази даних Європейської комісії «Eurostat».

В основу наших досліджень було покладено загальнотеоретичні методи наукового пізнання, зокрема діалектичний метод, системний аналіз, аналізу і синтезу, індукції та дедукції тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

На сьогодні сучасне використання земельних ресурсів не відповідає вимогам

раціональної системи природокористування. Так, за даними опитування учених НААН та фахівців із земельних питань, Україна налічує близько 800 видів ґрунтів, понад 60% земельного фонду України — це унікальні чорноземні ґрунти, при цьому, близько 6,5 млн га земель являються орнонепридатними внаслідок надмірного антропогенного навантаження. Саме через неоптимальну структуру посівних площ, нерозуміння і недооцінку реальної загрози деградаційних процесів, низьке або й зовсім відсутнє застосування органічних добрив при інтенсивному землекористуванні, небажання землекористувачів підвищувати показники родючості ґрунту призвело до того, що площі інтенсивно оброблювальних в Україні становлять близько 55% всієї території країни та майже — сільськогосподарських угідь.

Структура земельного фонду України пов'язана із екстенсивною системою господарювання, коли для того, щоб збільшити врожай — розширюють посівні площі та вносять мінеральні добрива, що сприяє деградації земель. Розширення посівних площ призвело до надмірного виснаження сільськогосподарських земель і зменшення родючості ґрунтів, через переущільнення ґрунтів важкою сільськогосподарською технікою, руйнуванням структури, зниженням водопроникності та аераційної здатності ґрунтів з усіма екологічними наслідками.

У сучасних економічних реаліях трансформація малопродуктивних, техногенно забруднених земель, через недуману людську діяльність, виробничу переваженість земель, відбувається надзвичайно повільно. Тому для підвищення екологічної стійкості земельно-ресурсного потенціалу необхідно призупинити процеси деградації земель, оптимізувати перерозподіл сільськогосподарських угідь, впроваджувати заходи щодо раціонального землекористування та охорони земель. В умовах інтенсивного ведення сільськогосподарського товаровиробництва згадані підходи дають змогу реалізувати систему органічного землеробства, в основі якої ле-

жать принципи здоров'я, турботи, екології та справедливості (рис. 1).

Ці принципи передбачають використання відновлюваних ресурсів, використання технологій, що не завдають шкоди здоров'ю людей, рослинам, добробуту тварин, запобігають забрудненню навколишнього природного середовища або мінімізують його, використання харчових добавок, мікроелементів та добавок для технологічних цілей у гранично допустимих кількостях, визначених законодавством у сфері органічного виробництва, обігу й маркування органічної продукції покладені в основу органічного виробництва [7].

Наразі виробництво органічної продукції набирає дедалі значного поширення, особливо в європейських країнах. Природний та земельно-ресурсний потенціал

України сприяє розвитку сільськогосподарського органічного виробництва, про це свідчить щорічне збільшення сертифікованих площ земель для виробництва органічної продукції, збільшується кількість виробників органічної продукції, підвищується внутрішній і зовнішній ринок. Так, за даними Офісу підтримки реформ при Мінагрополітики України у 2018 р. площа земель для ведення органічного сільського господарства становила приблизно 309,1 тис. га, а це близько 1% від площі усіх сільськогосподарських земель України, а у 2002 р. ця площа сягала 164,5 га. При цьому, налічувалося 635 операторів органічного ринку, з яких 501 – сільськогосподарський виробник [8].

За статистичною книгою «Eurostat» регламенти Європейського Союзу (ЄС)

Рис. 1. Основні принципи виробництва органічної продукції [6]

щодо органічних продуктів покликані забезпечити чітку структуру для виробництва органічних товарів по всій території ЄС.

Близько чверті мільйона володінь в ЄС це органічні території, і їхня кількість щороку збільшується. У 2016 р. близько 246 000 сільськогосподарських господарств мали сертифіковані площі під органічне виробництво. Це було приблизно на одну

п'яту (21,9%) вище або на 44 000 ферм більше, ніж у 2013 р.

Поширення органічної продукції стрімко зростає, що сприяє збільшенню площ під органічним сільськогосподарським виробництвом. Дані «Eurostat» свідчать, що у період із 2012 по 2019 рр., органічні площі в країнах Європи мають тенденцію до збільшення (табл.).

Кількість земель, зайнятих під органічне виробництво по роках, га

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ЄС	10047896	10070639	10315169	11105856	11935317	12560788	13438168	:
Бельгія	59718	62471	66704	68818	78452	83508	89025	:
Болгарія	39138	56287	47914	118552	160620	136618	128839	:
Чехія	468670	474231	472663	478033	488591	496277	519910	535626
Данія	194706	169310	165773	166788	204950	226307	256711	285526
Німеччина	959832	1008926	1033807	1060291	1135941	1138272	1221303	1290839
Естонія	142065	151164	155560	155806	180852	196441	206590	220737
Ірландія	52793	53812	51871	73037	76701	74336	118699	:
Греція	462618	383606	362826	407069	342584	410140	492627	528752
Іспанія	1756548	1610129	1710475	1968570	2018802	2082173	2246475	2354916
Франція	1030881	1060755	1118845	1322911	1537351	1744420	2034115	:
Хорватія	31904	40660	50054	75883	93593	96618	103166	108127
Італія	1167362	1317177	1387913	1492571	1796333	1908570	1957937	:
Кіпр	3923	4315	3887	4699	5550	5616	6022	6240
Латвія	195658	185752	203443	231608	259146	268870	280383	:
Литва	156539	165885	164390	213579	221665	234134	239691	242118
Люксембург	4130	4447	4490	4216	4528	5444	5782	5814
Угорщина	130607	130990	124841	129735	186322	199683	209382	303190
Мальта	37	7	34	30	24	41	47	55
Нідерланди	48038	48936	49159	49273	54350	59209	63809	68068
Австрія	533230	526689	525521	552141	571423	620656	639097	:
Польща	655499	669863	657902	580731	536579	494978	484676	507637
Португалія	200833	197295	212346	241375	245052	253786	213118	293213
Румунія	288261	286896	289252	245924	226309	258471	326260	:
Словенія	35101	38664	41237	42188	43579	46222	47848	49638
Словаччина	164360	157848	180307	181882	187024	189148	188986	197565

Закінчення табл.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Фінляндія	197751	204810	210649	225235	238240	259271	297442	306484
Швеція	477684	500996	501831	518983	552695	576845	608754	613964
Велика Британія	590011	558718	521475	495929	490205	497742	457378	459275
Ісландія	:	7727	:	22464	22594	6838	:	:
Норвегія	55260	51662	49827	47640	47621	47042	46377	45312
Швейцарія	121213	127522	133296	134972	139897	149618	160139	169030
Північна Македонія	:	10370	10019	2174	3245	3193	4408	3711
Сербія	:	8229	9548	15298	14358	13423	19255	:
Туреччина	:	474766	515817	518499	533218	567936	646251	551718

Примітка: сформовано згідно з [9].

Аналізуючи діаграму (рис. 2) видно, що Іспанія стала беззаперечним лідером органічного землеробства в Європі, а саме провінція Альмерія є центром інтенсивного сільського господарства виробництва, і за останнє десятиріччя частка органічного виробництва тут зростає від 1,4 до 10,3%.

Органічні овочі стали основними культурами виробництва. Близько 80% органічної продукції іспанських фермерів експортується до інших країн Європи.

Аналізуючи наведені показники (рис. 3), бачимо рівень розвитку органічного землеробства в різних країнах порівняно із відповідною галуззю України, яка займає 11 місце серед виробників органічної продукції в Європі [10].

За інформацією Офісу підтримки реформ при Мінагрополітики України у 2018 р. загальна площа сільськогосподарських земель з органічним статусом та перехідного періоду становила близько

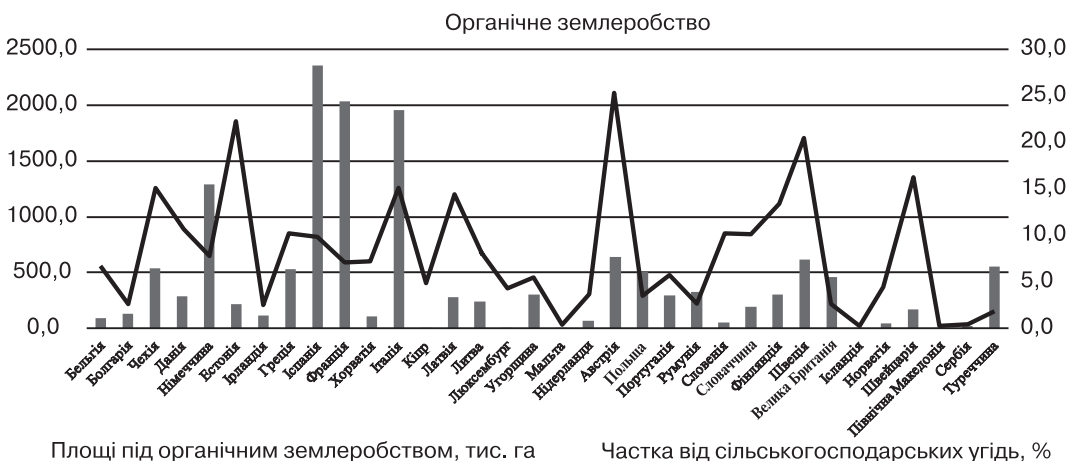

Рис. 2. Використання європейського земельно-ресурсного потенціалу для органічного землеробства [9]

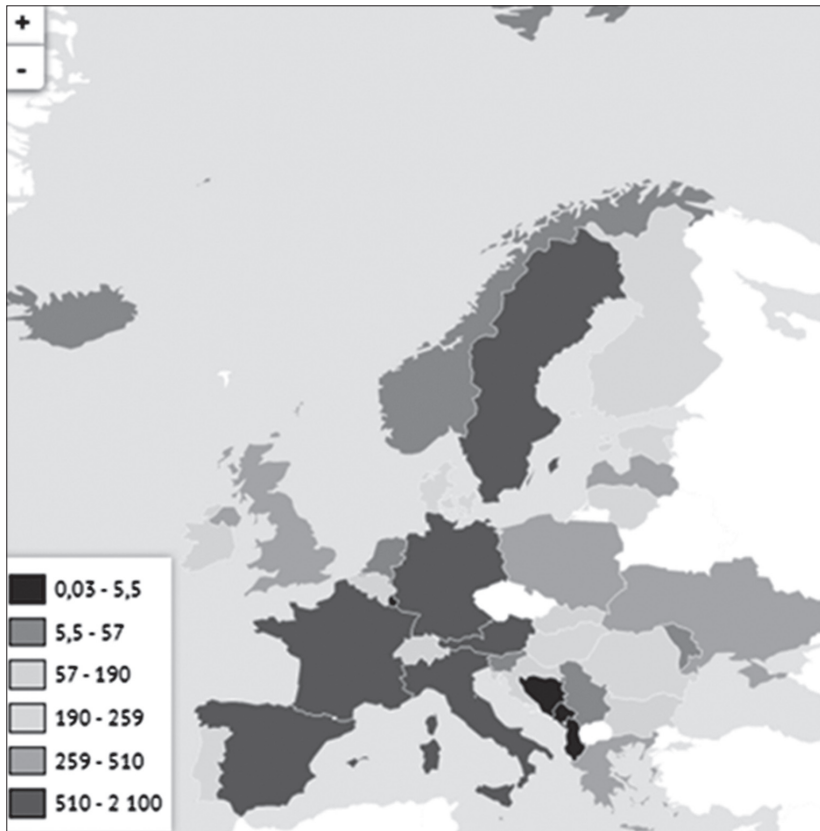

Рис. 3. Використання земельно-ресурсного потенціалу країн Європи, тис. га [9]

381 тис. га (близько 1% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України).

Найбільші площі під органічне землеробство відведені в Іспанії, Італії, Німеччині та Франції. За даними IFOAM спільно із Європейською Комісією розроблено стратегію «Від ферми до виделки», згідно з якою передбачається збільшення земель під органічним виробництвом до 25% сільськогосподарських угідь до 2030 р. Наразі ця цифра становить близько 8%, що вказує на взятий вектор розвитку органічного землеробства в Європі.

Площа сільськогосподарського виробництва розділена на три основні види використання: орні культури (переважно зернові, коренеплоди, свіжі овочі, зелений корм і технічні культури), постійні луки

(пасовища та луки) та постійні посіви (плодові дерева та ягоди, оливкові гаї й виноградники). Органічна рілля займала 5,6 млн га по всій території ЄС у 2018 р.

Як бачимо, загальна органічна площа в ЄС у 2018 р. сягала близько 13,4 млн га, що становить 7,0% від загальної використовуваної сільськогосподарської площі.

Територіальна близькість та економічні відносини України із країнами Європи мотивують вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників шукати нові вектори розвитку агробізнесу, одним із них є органічний напрям.

Як зазначає Ольга Трофімцева, екзаступник міністра аграрної політики та продовольства України з питань євроінтеграції, що сформований стереотип органічного виробництва сприяє зацікавлен-

ності малих і середніх агропідприємств. Органічна продукція для сучасних сільськогосподарських товаровиробників — це потужний сигнал у напрямі зміни пріоритетів виробництва. Серед українських товаровиробників першими органікою почали займатися «Сварог Вест Груп» та «Агротрейд» [11].

Важливим аспектом діяльності сільськогосподарських підприємств є їх можливість забезпечувати продовольство необхідної якості. Вхідження України до СОТ, вихід на ринки ЄС вимагають дотримання певних стандартів якості продукції. Можливість нагромадження великих земельних ресурсів шляхом оренди та ймовірність їх придбання у власність за умов діяльності ринку сільськогосподарських земель — це один із головних чинників, що змушує бізнес рухатися до аграрного сектору. На користь крупних орендарів угідь діє орендна плата за сільськогосподарську землю в Україні, котра майже в 10 разів нижча, ніж в Європейському Союзі. Важливу роль у розвитку товаровиробників відіграє податкове законодавство України, згідно з яким підприємства, у структурі реалізації котрих сільськогосподарська продукція та продукти її переробки становлять не менше ніж 75%, мають податкові пільги, чим і користуються останні, мінімізуючи фіскальні платежі [6]. Дрібні сільськогосподарські підприємства не мають таких можливостей, оскільки умовою інвестування є проходження компанією аудиту згідно з міжнародними стандартами, проведення оцінки бізнесу, наявність прозорої управлінської структури [12].

Важливе місце при використанні земельно-ресурсного потенціалу, у т.ч. і під потреби органічного землеробства, займають агрохолдинги. Причиною високої конкурентоспроможності останніх є те, що вони сформувались переважно на основі перебігу коштів із високоприбуткових галузей промисловості (металургійна, нафтогазова) до сільського господарства. Прикладом таких агрохолдингів слід вважати «Миронівський хлібопродукт», «Астарта-Київ», «Укрзернопром».

За інформацією AgroPolit.com, який є першим аграрно-політичним сайтом України, було підписано «Меморандум про взаєморозуміння та стратегічне партнерство щодо сприяння відновлення родючості українських ґрунтів та розвитку органічного виробництва в Україні» між агрохолдингом «Миронівський хлібопродукт» та ГС «Органічна Україна». Сторони дійшли взаєморозуміння й згоди щодо стратегічного партнерства щодо відновлення родючості українських ґрунтів та розвитку органічного виробництва в Україні й у світі. Основними положеннями меморандуму є:

- створення умов для відновлення родючості українських ґрунтів;
- основні принципи формування та розвитку органічного ринку в Україні;
- інтеграція України до світових трендів на виробництво органічної продукції та впровадження міжнародних екологічних вимог і стандартів;
- сприяння реалізації державної політики у сфері відновлення родючості ґрунтів та органічного виробництва, обігу органічної продукції і функціонування органічного ринку України й світу [13; 14].

ВИСНОВКИ

Сучасний стан землекористувань знаходиться не в найкращому стані, адже інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, відсутність державного стимулювання як фінансового, так і нормативного, відсутність суспільного усвідомлення не відтворюваності земель, сприяє погіршенню екологічного стану земельних ресурсів. Раціональне використання та охорона земель мають реалізовуватися на всіх рівнях управління земельними ресурсами, одним із таких підходів є курс на розвиток органічного землеробства. Як можемо простежити, нині в Європі продовжує зростати і кількість підприємств, які зайняті виробництвом органічної продукції та формуванням відповідного земельного банку. Близько 13,4 млн га (7% сільгосп-земель) земель сільськогосподарського призначення європейських країн відведені під потреби органічного землеробства.

Європейськими лідерами у виробництві органічної продукції є країни із досить потужними економіками. Так, лідерами галузі є Іспанія, Італія, Німеччина та Франція. В Україні площа органічних земель становить понад 381 тис. га (понад 1% сільгоспугідь), що дає змогу вітчизняним виробникам сільськогосподарської продукції обирати нові вектори виробничої діяльності, розширювати асортимент продукції та закріплюватися на нових ринках сільгосппродукції. Разом із тим, вітчизняні землекористувачі мають істотні обмеження щодо формуван-

ня земельного банку для ведення органічного виробництва, адже неврегульованість питання ринку земель сільськогосподарського призначення (основний земельний фонд складають орендовані землі) не дає змоги товаровиробникам законно придбати у власність землі. Ще одним викликом для вітчизняних виробників органічної продукції є досить низький рівень купівельної спроможності внутрішнього ринку, що змушує шукати нові ринки збуту продукції. На сьогодні близько 90% органічної продукції експортується до Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головченко Н.М. Підвищення доходів виробників органічної продукції. *Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми* / за ред. О.М. Бородіної; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. Київ: Четверта хвиля, 2008. С. 186–190.
2. Кузьменко О.Б. Органічне землеробство як фактор євроінтеграції України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2013. № 3. С. 151–155.
3. Шубравська О. Ринок органічної продукції та перспективи його розвитку в Україні. *Економіка України*. 2008. № 1. С. 53–61.
4. Яценко О.М., Завадська Ю.С. Світовий ринок органічної продукції: сучасний стан і перспективи розвитку. *Екологічні, технологічні та соціально-економічні аспекти ефективного використання матеріальної бази*. АПК. Львів: Нац. агроуніверситет, 2008. С. 271–278.
5. Кисиль В.І. Біологічне землеробство в Україні: проблеми і перспективи. Харків: Штрих, 2000. С. 161.
6. Мірзоева Т.В. Агрохолдинги у Україні в умовах сьогодення. *Інноваційна економіка*. 2008. № 8 (34). С. 90–93.
7. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>.
8. Органік в Україні. Федерація органічного руху України. URL: <http://organic.com.ua/organic-v-ukraini/>.
9. Area under organic farming. Європейська комісія. Євростат. База даних. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_02_40/default/table?lang=en.
10. Дідус С.М. Агрохолдинги в Україні: особливості становлення та розвитку. *Економіка АПК*. 2011. № 12. С. 93–102.
11. Агрохолдинги приєднуються до тренду органічного виробництва. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/agroholdingi-priednuutsa-do-trendu-organichnogo-virobnitva>.
12. Великі, аграрні та ефективні: аналітична довідка. URL: <http://agrobiz.com.ua/publications/6-velyki-agrarni-ta-efektyvni>.
13. МХП. Органіка України. URL: <https://agropolit.com/news/17698-mhp-ta-organichna-ukrayina-pidpisali-memorandum-pro-spiivpratsyu-z-vidnovlennya-gruntiv-ta-organichne-virobnitstvo>.
14. Тулуш Л.Д. Формування інструментарію прямого оподаткування сільськогосподарських товарів. *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 1. С. 125–131.

REFERENCES

1. Holovchenko, N.M. & Borodinoi, O.M. (Eds.). (2008). *Pidvyshchennia dokhodiv vyrobnykiv orhanichnoi produktsii* [Increasing the income of producers of organic products]. *Derzhavna pidtrymka ahrosfery: evoliutsiia, problemy* [State support of the agrosphere: evolution, problems] (pp. 186–190). Kyiv: Chetverta khvyliia [in Ukrainian].
2. Kuzmenko, O.B. (2013). *Orhanichne zemlerobstvo yak faktor yevrointehratsii Ukrainy* [Organic farming as a factor of Ukraine's European integration]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahramoi akademii – Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, 3, 151–155 [in Ukrainian].
3. Shubravskaya, O. (2008). *Rynok orhanichnoi produkt-sii ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini* [The market of organic products and prospects for its development in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 1, 53–61 [in Ukrainian].
4. Yatsenko, O.M. & Zavadskaya, Yu.S. (2008). *Svitovyi rynek orhanichnoi produktsii: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku* [World market of organic products: current status and prospects]. *Ekolohichni, tekhnolohichni ta sotsialno-ekonomichni aspekty efektyvnoho vykorystannia materialnoi bazy APK – Ecological, technological and socio-economic aspects of efficient use of the material base of the agro-industrial complex*, 271–278 [in Ukrainian].

5. Kysyl, V.I. (2000). *Biologichne zemlerobstvo v Ukraini: problemy i perspektyvy* [Biologichne zemlerobstvo v Ukraini: problemy i perspektyvy] Kharkiv: Shtrykh [in Ukrainian].
6. Mirzoieva, T.V. (2008). Ahrokhodynny u Ukraini v umovakh sohodennia [Agroholdings in Ukraine in today's conditions]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 8 (34), 90–93 [in Ukrainian].
7. Pro osnovni pryntsyipy ta vymohy do orhanichnoho vyrobnytstva, obihu ta markuvannia orhanichnoi produktsii: Zakon Ukrainy vid 10.07.2018 [On the basic principles and requirements for organic production, circulation and labeling of organic products: Law of Ukraine from July 10th, 2018]. (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text> [in Ukrainian].
8. Orhanik v Ukraini. Federatsiia orhanichnoho rukhu Ukrainy. (n.d.). URL: <http://organic.com.ua/or-ganic-v-ukraini/> [in Ukrainian].
9. Area under organic farming. European Commission. (n.d.). URL: https://ec.europa.eu/eurostat/data-browser/view/sdg_02_40/default/table?lang=en [in English].
10. Didus, S.M. (2011). Ahrokhodynny v Ukraini: osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku [Agroholdings in Ukraine: features of formation and development]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 12, 93–102 [in Ukrainian].
11. Ahrokhodynny pryedniuitsia do trendu orhanichnoho vyrobnytstva. (n.d.). URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/agroholdingi-priednuutsa-do-trendu-organichno-virobnictva> [in Ukrainian].
12. Velyki, ahraryni ta efektyvni: analitychna dovidka. (n.d.). URL: <http://agrobiz.com.ua/publications/6-velyki-agrarni-ta-efektyvni> [in Ukrainian].
13. МКhP. Orhanika Ukrainy. (n.d.). URL: <https://agropolit.com/news/17698-mhp-ta-organichna-ukrayina-pidpisali-memorandum-pro-spivpratsyu-z-vidnovlennya-gruntiv-ta-organichne-virobnitstvo> [in Ukrainian].
14. Tulush, L.D. (2010). Formuvannia instrumentarii priamoho opodatkuvannia silskohospodarskykh tovariv [Formation of tools for direct taxation of agricultural goods]. *Oblik i finansy APK – Accounting and finance of agro-industrial complex*, 1, 125–131 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 10.09.2020
